

دارالمعلمین عالی و پروگرام مدارس

دکتر عبدالحسین نوایی

داستان تحول تعلیمات و روند این تحول در عصر قاجاری که دنباله آن نیز مدتی پس از قاجاریه نیز ادامه داشت - صورتی غیرعادی داشت. بدین معنی که در نظر اول چنین به ذهن می‌رسد که نخست تعلیمات ابتدایی مورد توجه قرار گرفته و مدارس مناسب و درخور و برنامه‌های شایسته و متین برای این‌گونه مدارس یعنی مدارس ابتدایی ایجاد شده و سپس همراه با پیشرفت این دانش‌آموزان مسئولان مملکت به عرصه وسیع‌تری از تعلیمات عمومی و آموزشهای نسبت اختصاصی به عنوان مدارس متوسطه اندیشیده‌اند و دروس تازه‌ای در برنامه گنجانیده‌اند و خلاصه نسبت به سرنوشت تعلیماتی و اطلاعاتی اطفال و نوجوانان کشور بحث و فحوص کرده و به برنامه‌ریزی پرداخته و با بصیرت و حسرت و دلسوزی و علاقه راه آینده را به روی فرزندان این آب و خاک گشوده‌اند و در دنباله آن به مراحل عالی تعلیم و تربیت نظر دوخته و برای فرهیختگان دوره پیشین، دریچه‌های تازه‌ای به سوی مرزهای دانش نوین باز کرده و به تعبیری دیگر برنامه‌ای برای مدارس عالی در ایران فراهم آورده‌اند. اما حقیقت جز این است و این مطلب بدیهی که تعلیمات عالی در هر کشور مسیوق به تحصیلات سالهای پیش‌تر است و باید از پایه برنامه‌ریزی کرد تا به مراحل بالاتر برسد، در کشور ما صورتی دیگر یافته است و به نحوی دیگر تکوین گردیده که عملاً معکوس روند طبیعی بوده است.

بدین معنی که اگر از مکاتب یعنی مکتبهای سرگذر و حوزه تعلیماتی ملا باجی‌ها بگذریم، در کشور ما هیچ‌گونه تعلیمات اندیشیده و مصوبه وجود نداشته مگر در حوزه‌های علمیه دینی که از روزگاران کهن به همان سبک و سیاق سنتی، و اغلب در روافها و ایوانهای مساجد رواج داشته و تقریباً همه بزرگان علم و ادب ما با همین مدارس سروکار داشته‌اند. اما در همین مدارس که تنها و تنها براساس سنت به وجود آمده بود، باز مراتب علمی شاگردان موردنظر بوده و از انتخاب کتابهای دشوارتر و فراگیرتر نسبت

به سالهای نخستین تدریس می‌توانستیم تشخیص دهیم که طالب علم در چه پایه و مایه‌ای است و حتی به‌طور متعارف می‌شد دریافت که طالب علم چند سال است که در حوزه آمده و نحوه پیشرفتش تا چه اندازه بوده. ولی فراتر از این حوزه‌ها، هیچ‌گونه برنامه دولتی و ملی راجع به تعلیمات وجود نداشت و بسیار تعجب خواهید کرد اگر به خاطر آورید که نخست در ایران به تعلیمات عالی توجه شد و دارالفنون یعنی دانشکده بلکه دانشگاه پلی‌تکنیک بود که در حدود سال ۱۲۶۸ شروع به کار کرد و نزدیک به ۵۰ سال بعد در زمان میرزا علی خان امین‌الدوله تعلیمات ابتدایی و ایجاد مدارس ابتدایی به سبک جدید مورد توجه قرار گرفت در حالی که فاصله میان تعلیمات عالی و ابتدایی هرگز روشن نبود و سالیان دراز دارالفنون که در سیر نزولی خود به حد یک دبیرستان رسیده بود تنها مدرسه متوسطه کاملی بود که در ایران وجود داشت تا این که در سال ۱۲۹۸ مدرسه متوسطه کامل به ریاست میرزا ابوالحسن خان فروغی ایجاد شد که شامل هر دو قسمت متوسطه بود و مسلماً تأسیس این مدرسه مثل مدارس دیگر چون علمیه و اشرف و تربیت بر اثر تشویق میرزا احمد خان بدر صورت گرفته. این مدرسه به نام دارالمعلمین مرکزی خوانده شد که ترجمه است.

فروغی عده‌ای از استادان وقت را برای تدریس دعوت کرد. اسامی این معلمین نشان می‌دهد که تا چه اندازه در انتخاب آنان دقت شده است.^۱

دارالمعلمین مرکزی ابتدا در خیابان شاه‌آباد بود و تنها دو کلاس داشت یکی کلاس عالی که در حقیقت کلاس چهارم متوسطه و اول عالی بود و یک کلاس ابتدایی که در حقیقت سال اول متوسطه بود. بعد دارالمعلمین به اراضی تخت زمرد در محل سابق مدرسه معرفت که بعدها ۱۵ بهمن خوانده شد - منتقل گردید. چنان که ذکر شد دارالمعلمین مدرسه متوسطه بود منتها چون شاگردان این مدرسه می‌بایست وظیفه تعلیم را برعهده گیرند و در دبیرستانها تدریس کنند دروس تعلیم و تربیت و روش تدریس و امثال آن نیز گفته می‌شد.^۲

این نکته شایان توجه است که در همین زمان یعنی در وزارت میرزا احمدخان بدر مدرسه دارالمعلمیات نیز برای دختران ایجاد شد. اساس تأسیس این مدرسه مبتنی بود بر تشکیلات مدرسه فرانکو پرسیان دختران که میرزا یوسف خان ریشار مؤدب‌الملک بنا نهاده بود (۱۳۲۳ قمری) و علاوه بر دوره کامل ابتدایی، سه کلاس متوسطه داشت و شاگردان با استعداد پس از اتمام دوره ابتدایی و تحصیلات خود را در این کلاسها ادامه

۱. استاد عباس اقبال، نوشته محمود نجم‌آبادی. مجموعه گفتارهایی درباره چند تن از رجال ادب و تاریخ ایران (۱۳۵۷) صص ۱۲۳ تا ۱۳۹.

۲. وزیران علوم، معارف و فرهنگ ایران، اقبال یغمائی. مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۵، ص ۱۸۴.

ابوالحسن فروغی [۱-۲۷۷۸]

می‌دادند و درحقیقت باید گفت که میرزا احمدخان بدر، به منظور تعلیم و تربیت معلم زن، آن مدرسه را به دارالمعلمیات تبدیل کرد. اقدامات وی موجب شد که دو نفر از شاگردان این مدرسه هفته‌ای سه روز برای یاد گرفتن فنون و دروس مربوط به بیماریهای زنان و فن قابلمگی به بیمارستان نسوان بروند. زیرا در آن روزگار مامای تحصیل کرده وجود نداشت و عمل زایمان به کمک زنانی صورت می‌گرفت که به صورت سنتی این دقایق را از ماماهاى سنتی، خاصه از مادران خود یاد گرفته بودند و تنها در زایمانهای آسان می‌توانستند مفید قرار گیرند و عمل میرزا احمدخان بدر مقدمه‌ای بود برای ایجاد تشکیل رشته مامایی در دانشکده طب.^۳

برای این که ارزش دارالمعلمین عالی که به صورتهای دارالمعلمین و دارالمعلمین

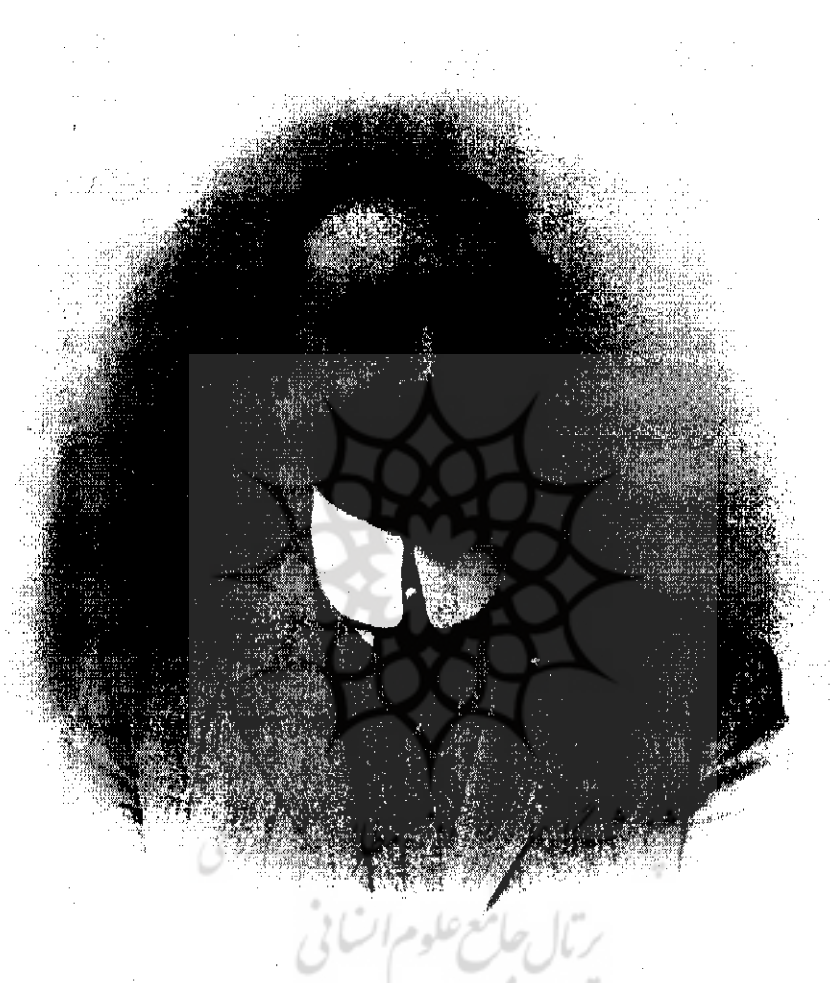
۳. همان کتاب، ص ۱۸۵.

مرکزی نیز یاد می‌شد روشن گردد. توجه شمارا به این مطالب جلب می‌کنیم که یکی از شاگردان همان مدرسه نوشته است یعنی محسن فروغی پسر محمدعلی فروغی (ذکاءالملک):

در سال ۱۲۹۸ شمسی، مدرسه‌ای در تهران به همت عموم، ابوالحسن فروغی، تأسیس و بر آن دارالمعلمین مرکزی نام نهادند. پدرم در آن ایام ریاست دیوان عالی تمیز را عهده‌دار بود. ولی هفته‌ای چند ساعت از وقت خود را صرف بهبود و توسعه مدرسه برادر خود می‌کرد و در غالب کارها به او مشورت می‌داد. وقتی دارالمعلمین تأسیس شد. من و سه برادرم که تحصیلات مقدماتی را نزد آموزگاران خصوصی فرا گرفته بودیم وارد آن مدرسه شدیم و به تحصیل اشتغال ورزیدیم دارالمعلمین از قسمت ابتدایی و متوسطه تشکیل می‌شد. مجموعاً هفت سال در آنجا تحصیل کردم. پس از آن که دوره آنجا را به پایان بردم درجه علمی دیپلم گرفتم که بعدها دولت فرانسه آن را به رسمیت شناخت. برنامه تحصیلی در آنجا بسیار سنگین و طاقت‌فرسا بود. فراگرفتن زبانهای فرانسه و انگلیسی برای تمام محصلین اجباری بود. ریاضیات، ادبیات، زبان عربی، منطق، فقه و شرعیات جزء برنامه قرار داشت. در آن هفت سال معلمین ما عبارت بودند از شیخ محمد حسینی خراسانی (فاضل تونی) شیخ محمدحسن استرآبادی، میرزا عیسی خان صدیق اعلم، میرزا علی اصغرخان ناصر، اسماعیل مرآت، سعید نفیسی، [عابری] اقبال آشتیانی، فروزان فر، میرزا علی اکبرخان سیاسی، [محمد] وحید تنکابنی، میرزا عبدالعظیم [خان] قریب گرکانی، میرزا اسماعیل خان مرآت، ضمن تدریس علم فیزیک، نظامات مدرسه را عهده‌دار بود. او تحصیلات خود را در فرانسه در رشته ریاضیات و فیزیک تمام کرده بود و درجه لیسانس داشت سالی چند بار وزیر معارف از مدرسه دیدن می‌کرد و در کلاسها دانش آموزان را مورد آزمایش قرار می‌داد... در آن ایام نه شرط سنی وجود داشت نه لباس متحدالشکل در کلاس.^۴

بحث درباره دارالمعلمین و اقدامات میرزا احمدخان بدر این مقاله را که طولانی شده طولانی‌تر می‌کند و بیم آن دارم که خوانندگان را ملالت افزاید. با این همه دریغ آمد که از بانی خیر این مؤسسات فرهنگی و تربیتی یادی نکنم و بگذرم. میرزا احمدخان بدر فرزند میرزا عبدالوهاب خان شیرازی ملقب به نصیرالدوله بود. میرزا عبدالوهاب از رجال عصر ناصری است که در سال ۱۲۴۲ قمری متولد شده. خاندان وی چندان مرفه و توانگر نبودند ولی از نجباء و اعیان بود و جد اعلای ایشان به

۴. ذکاءالملک فروغی. شهریور ۱۳۲۰، دکتر باقر عاقلی، انتشارات علمی، ۱۳۶۷، ص ۲۷ / ۲۸

نام بدرخان در زمان نادرشاه جبهه‌دارباشی بود. میرزا عبدالوهاب‌خان تحصیلات زمان خود را در تهران گذراند و در ادب فارسی و عربی دستی توانا یافت و شعر خوب می‌گفت و یزدانی تخلص می‌کرد و نثر یعنی مکاتبات اداری را خوب و سخته و ارتجالی می‌نوشت. سالها در خدمت علیقلی میرزا اعتضادالسلطنه وزیر علوم خدمت کرد و چون مرد مستعدی بود در خدمت او ترقی کرد و کارش به جایی رسید که معلم سرخانه فرزندان میرزا آقاخان نوری شد و بعدها با میرزا سعیدخان مؤتمن‌الملک وزیر خارجه آشنا شد و چون او نیز در زبان عربی و فارسی تسلطی تمام داشت، میرزا عبدالوهاب خان را گرامی داشت و او را به وزارت خارجه خواند و به معاونت خویش منصوب کرد و سمت کارگذاری آذربایجان بدو داد و بعد هم عبدالوهاب‌خان به جای میرزا سعیدخان به حکومت گیلان رفت و سپس معاون سپهسالار شد و به وزارت تجارت نیز رسید و در سال ۱۳۰۱ با لقب آصف‌الدوله به حکومت خراسان و نیابت تولیت آستان قدس رضوی رفت ولی پس از بیست و یک ماه معزول شده به تهران برگشت و در ۱۳۰۴ قمری درگذشت (رجب ۱۲۴۹/۱۲۸۷ خورشیدی).

میرزا احمدخان فرزند چنین پدری بود. تولد وی در رشت روی داد (۱۲۸۷). تحصیلات اولیه وی زیر نظر پدرش صورت گرفت تا در فارسی و عربی دستی توانا یافت. سپس در نزد معلمان ایرانی علوم ریاضی و طبیعی و زبان فرانسه آموخت. و او نیز به خدمت وزارت خارجه درآمد و پس از طی مقدماتی در دوره مظفرالدین شاه در سال ۱۳۲۲ به سفارت ایران در بلژیک انتخاب شد و شش سال در این سمت باقی ماند و چون به ایران بازگشت به ریاست دیوان عالی تمیز (دیوان کشور) نائل آمد و مدتی کفیل وزارت خارجه شد و در کابینه دوم و سوم وثوق‌الدوله به عنوان وزیر معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه برگزیده شد و بی‌شک قرابت وی با وثوق‌الدوله در این انتخاب بی‌تأثیر نبود چه خواهر وی در حباله نکاح وثوق‌الدوله قرار داشت. اقدامات وی در وزارت معارف خود بحثی کامل می‌طلبد و مجمل این که در زمان وی چهل مدرسه ابتدایی ایجاد شد. و ده مدرسه دخترانه. شورای عالی معارف را نیز او اول بار تشکیل داد و روز ۱۴ مهر ۱۲۹۷ شمسی شورای مذکور تشکیل گردید و این شورای عالی خدمات مهمی انجام داد من جمله تقسیم مدارس به محلات به نسبت جمعیت هر محله و تجدیدنظر در برنامه مدارس ابتدایی پسران و تعیین شاگردان مجانی مدارس. از آن گذشته میرزا احمد خان بدر مریض‌خانه نسوان را تشکیل داد و مدرسه دندان‌سازی را افتتاح کرد، مدرسه موزیک را تأسیس نمود و برنامه‌های دقیق برای قسمتهای مختلف وزارت آموزش و پرورش وضع نمود و برنامه مدارس متوسطه را اصلاح کرد و برای تکمیل کادر آموزشی دارالفنون چند معلم اروپایی استخدام کرد. ضمناً برای جلوگیری از دخالت افراد جاهل و

سودجو در امر طبابت و داروسازی نظامنامه‌ای مشتمل بر ۲۴ ماده به تصویب رساند و یک هیئت درست‌کار و کارآزموده برای نظارت بر کار اطباء و دوافروشان بنیان نهاد و قرار شد داروفروشانی که پنج سال سابقه کار داشتند به شغل خود ادامه دهند و از دیگران امتحان به عمل آید. در آن زمان شمار داروفروشان به صد و چهل رسیده بود که بیشتر آنان فاقد صلاحیت علمی بودند. هیئت علمی افراد جاهل یا بی‌صلاحیت را از کار داروفروشی ممنوع کرد و در شهرستانها نیز امر خطیر دارو را به افراد صالح واگذاشت و باز دستور داد که محصلین مدرسه طب هفته‌ای دو روز در مریض‌خانه دولتی حضور یابند و رموز و دقائق کار را از پزشکان آموخته فر گیرند، شرح این خدمات فراوان است و در این جا بیش از این نمی‌توان به تفصیل پرداخت.*

[برنامه درسی مدارس]

قرآن - دین

در مدارس ابتدایی تعلیم دروس دینی و کلام‌الله نهایت اهمیت را دارا است زیرا که دیانت اساس تعلیمات اخلاقی است، دیانت با اخلاق توأم است و داشتن اخلاق نیک با فقدان دین بی‌ثمر است بنابراین معلمین دینی نباید فقط به تعلیم آداب و رسوم دین قناعت کنند بلکه باید از بچه‌ها بیاموزید که حقایق تعلیمات دینی باید اساس زندگانی و معاشرت آنها با خلق باشد. در تدریس کلام‌الله معلمین باید سعی کنند معانی آیات را به بچه بفهمانند و الا حفظ کردن آیات بدون درک معانی چندان فایده [ای] نخواهد داشت.

سال اول مقدماتی شش ساعت درس در عرض هفته

از حفظ کردن کلام‌الله مجید (هفته چهار ساعت)

تعلیمات دینی (هفته دو ساعت) در تحت این عنوان اول آداب وضو ساختن و نماز خواندن تعلیم می‌شود دویم تاریخ هیات حضرت رسول اکرم (ص) که بحث در مطالب ذیل می‌کند تعلیم می‌شود: نسب‌نامه حضرت - ولادت و تربیت - سفر حضرت به شام به عنوان تجارت در مصاحب عم بزرگوار وقایع زندگی حضرت قبل از بعثت و بعد از بعثت - بعثت حضرت - سوء سلوک قریش و جبر حضرت - هجرت به مدینه - اعمال و خصایل حمیده حضرت از قبیل صداقت، امانت، عدالت، خضوع و خشوع، رحم و مروت، عفو و اغماض، دوستی به فقرا و یتیمان - معجزات حضرت و طرز معاشرت

* برای تفصیل این مسائل رجوع شود به وزیران علوم و معارف و فرهنگ ایران. اقبال یغمایی ص ۱۷۶ تا ۱۸۷ و مشاهیر ادب معاصر ایران، میرانصاری براساس اسناد سازمان اسناد ملی ایران، ذیل نام عباس اقبال، در بازخوانی و تحریر این اسناد سرکار خانم نیلوفر کسری یا من همکاری صمیمانه داشته‌اند. از ایشان متشکرم و خدا پارشان باد.

حضرت با دوستان و دشمنان.

(معلم^۵ را است که برای مباحث فوق قصص تاریخی را شاهد بیاورد)

(۳) ایزد تعالی، ملائکه، انبیاء، رسل، اولیا

(۴) کلمه و شهادة

سال دوم مقدماتی شش ساعت در عرض هفته

کلام الله مجید، هفته چهار ساعت: دورة آیاتی که در سال قبل حفظ شده -

حفظ آیات به قدر امکان - تعلیمات دینی هفته دو ساعت (۱) دورة دروس سال قبل (۲) تفسیر حدیث «الاسلام بُنی علی الخمس»، علت وجوب وضو، مجازات نماز بدون وضو، نماز و شرایط مقبولیت آن، نماز خواندن مستلزم پاکدامنی و عدم ارتکاب معاصی است، اثرات صلوة در سیرت مصلی، اوقات صلوة یومیة، نماز جماعت، نماز جمعه و حکمت آنها، مجازات تارک الصلوة و کاهل نمازان، صدقه، صوم، حج، شهادتین، آیات کلام الله شاهد بر مطالب فوق.

(۳) قصص الأنبياء [۱]: سرگذشت حضرت آدم صفی (ع) حضرت نوح نبی الله (ع)، حضرت ابراهیم خلیل الله (ع)، حضرت اسماعیل ذبیح الله، حضرت سلیمان (ع)، حضرت یوسف (ع)، حضرت موسی (ع)، حضرت مسیح (ع). [۲۴۵۴-ق]

سال اول ابتدایی (پنج ساعت در عرض هفته)

کلام الله مجید، هفته ای سه ساعت، حفظ آیات به قدر امکان

تعلیمات دینی هفته ای دو ساعت، نماز و شرایط مقبولیت آن، آداب نماز و شرایط آن، تفسیر آیات راجع به صلوة، فرض و سنت در اعمال صلوة، نماز جماعت، نماز جمعه، نماز میت، نماز عید فطر و عید اضحی، نمازهای مخصوص ایام ولیالی رمضان، توصیه به شاگردان راجع به خواندن نماز.

اقسام صدقه و حکمت آن، اعطای به مستحق، مجازات اشخاصی که از صدقه دادن امتناع دارند.

صوم و وقت آن، اثرات اخلاقی و حفظ الصخه صوم.

حج و موقع آن، شرایط و آداب آن، حکمت حج، حج واجب، حج مستحب.

سال دوم ابتدایی (پنج ساعت در عرض هفته)

کلام الله مجید، هفته ای سه ساعت، حفظ آیات به قدر امکان

۵. ظاهراً ترجمه از عربی به نظر می رسد و چون در فارسی گویند بر معلم است یا معلم باید ...

تعلیمات دینی هفته‌ای دو ساعت، اوامر و نواهی اسلام، فوائد عمل کردن بر طبق آنها، اسلام و امامت، دیانت و نکوکاری، دین در ضمن معاملات. علم به وجود خالق و صفات کمالیه ثبوتیه باری تعالی از قبیل وجود، حیات، وحدت، قدمت، اراده، مشیت، قدرت، علم، سمع، بصر، تکلم، صفات سلویه حضرت باری. تاریخ مفصل حیات حضرت رسول (ص).

سال سوم ابتدایی (هفته‌ای چهار ساعت)

حفظ کردن قرآن هفته‌ای دو ساعت، تعلیمات دینی هفته‌ای دو ساعت، الله‌العلم بکمالی صفاته، صفات ممکنه حضرت باری، علت ارسال رسل، صفات ثبوتیه، صفات سلویه و صفات ممکنه انبیاء، احادیث تفسیر قرآن، ختم رسل، بهشت، دوزخ، حشر، نشر، جن (شواهد از قرآن). اخلاق: نصایح لقمان به پسر خود، احترام ابوبن، اطاعت از اولیاء امور، سلام، صداقت، آداب معاشرت، درستی، عدالت، قسم، دستگیری از فقرا و یتیمان، صرفه‌جویی، منع از اتلاف مال، احترام مردم، نهی از فضولی و غیبت. [۳۴۵۳۵-ق]

سال چهارم ابتدایی (هفته‌ای سه ساعت)

حفظ آیات قرآن مجید هفته‌ای یک ساعت، تعلیمات دینی هفته‌ای دو ساعت: دوره موادی که در سال قبل تدریس شده، تفسیر اصول دین با ذکر شواهد از کلام الله مجید، اصول دین و شرایط اعمال مذهبی، استدلال از کتب حکمت، فروع دین: طهارت و وضو، نماز، خمس و زکوة، حج، نماز جمعه، عهد و میثاق، شهادت دروغ، صداقت، تفسیر آیه‌الکرسی و سوره توحید. اوامر و نواهی، زنا، قتل نفس، ربا، سرقت، مستی، قمار، اکل میت و گوشت خوک، مال غصب (شاهد از قرآن)، اخلاق: ذم غیبت، نیکی کردن در ازای بدی، صلوة رحم، مذمت افراط در اکل و شرب، بهتان و افتراء، دروغگویی. احادیث نبوی: متعلمین باید سی و دو حدیث از احادیث حضرت رسول را با تفسیر آنها از حفظ کنند، وسواس و بدا و دلایل ضد آن.

زبان عربی

در مدارس ابتدایی غرض از تدریس زبان آن است که ترتیب صحیح تکلم کردن و نوشتن و خواندن زبان را به شاگردان بیاموزند و اجرای مختلفه کلام را نیز بشناسند تا این که از خواندن ادبیات آن زبان محفوظ گردد. در تدریس زبان نکات ذیل باید مراعات شود:

معلم موظف است نگذارد شاگرد کلام غلط را نه به گوش بشنود نه با چشم ببیند یا به زبان تکلم کند. همیشه قطعات متنخبه و عبارات فصحاء را برای شاهد انتخاب کنید. اگر شاگرد در تلفظ عبارات یا معانی اصطلاحات و حمل اشتباه کند معلم است که آن اغلاط را فوراً صحیح تلفظ کند و تمام اغلاط را که شاگردان در مشق‌های کتبی می‌نمایند تصحیح کرده و به آنها حالی نماید. راجع به صرف و نحو (گرامر) مسائل بی‌شمار باید به شاگرد داد یعنی به قدری تمرین باید به شاگرد داد که مراعات قواعد و اصل زبان برای وی طبیعی گردد.

عباراتی که مأخوذ از کتب فصحاء است و برای قرائت به کلاس داده می‌شود باید مطابق استعداد آنها باشد به علاوه اصطلاحات و لغات را باید به طور وضوحی برای کلاس معنی کرد تا اینکه شاگرد قادر شود همان لغات و اصطلاحات را در صحبت‌های یومیه خود به کار برد، در درس است. معلم باید اصول مهمه و رئوس مطالب را به ترتیب منطقی روی کاغذ آورده و به شاگرد بیاموزد و وادارد شاگردان در مشق‌های خود جمل سهل و ساده بنگارند و از عبارات مسجع و مقفی و الفاظ مترادف بپرهیزند.

معلمین علوم مختلفه که مواد درس را به زبان وطن - فارسی - (عربی) تدریس می‌کنند نباید از اشتباهات شاگردان در تکلم یا کتاب صرف‌نظر کنند و خود معلم نیز باید کلمات و جمل صحیح به کار برد.

پروگرام

سال اول مقدماتی، خواندن، جواب و سؤال، املاء و انشاء هفته‌ای پنج ساعت. هر شاگردی باید دارای کتابچه سفیدی باشد که در موقع لزوم مطالب را در آن بنویسد. معلم باید تکالیف راجع به قرائت را روی تخته نوشته به شاگردان بیاموزد. دروس راجع به این ماده باید شامل نکات ذیل باشد:

امر خلق کلمات صحیح در ازای کلمات عامیانه (مثلاً در فارسی «اینقدر» به جای «انقدر» خواندن و نوشتن الفبا به تمام اشکال و کلمه ساختن، زیر، زیر، پیش جزم، مد، تشدید، تنوین، حروف شمسی، حروف قمری، خواندن کلمات دو حرفی و سه حرفی، آموختن کلمات فارسی (عربی) به جای کلمات اجنبی در عربی مثلاً «مصباح» به جای لمبه در فارسی، چراغ به جای لامپ، طفیلی به جای پرازیت. اقلأ باید شصت کلمه از این قبیل را در عرض مدت این سال به شاگرد بیاموزند. لازم نیست شاگرد این کلمات را بنویسد ولی باید به آن اندازه به او مشق داد که بتواند این کلمات صحیح را در ضمن صحبت خود به کار برد.

دیکته - هفته‌ای، یک ساعت دیکته باید مأخوذ از همان کتب درسی‌شان باشد و

ضمناً باید مشق‌هایی به شاگرد داد که فرق بین لزومات (۹) شمسی و قمری، همزه قطع، همزه وصل را درک کند. اقلأً پنجاه دیکته در ظرف سال لازم است.

درس حفظی: هفته‌ای یک ساعت، شاگرد باید پنج قطعه نظم و پنج قطعه شعر که هر کدام مرکب از پنج سطر ده کلمه باشد از حفظ کند. ولی قبل از حفظ کردن باید معلم معانی اشعار را کاملاً برای شاگردان بیان کرده باشد و البته این قطعات از حیث الفاظ و معانی باید موافق استعداد شاگردان باشد. برای حفظ کردن نباید شاگرد آنها را در کتابچه خود ضبط کند بلکه یا از روی کتاب یا از زبان معلم حفظ کند.

صرف و نحو (گرامر): هفته‌ای دو ساعت، این ماده نباید تعلیم شود مگر در اواخر سال آن وقت هم نه از روی کتاب از خارج باید شاگرد را آشنای به گرامر ساخت. به جای گرامر، خواندن کتاب شایسته است. مطالبی که شاگرد باید فرآگیرد در این سال عبارت خواهد بود از شناختن حروف عله، کلمات معرب و مبنی و مختصری راجع به اعراب کلمات: رفع، نصب، جر، جزم.

سال دوم مقدماتی

خواندن و صحبت کردن - هفته‌ای چهار ساعت، در این سال شاگرد باید قصه‌های کوچکی را که دارای جمل خیلی ساده و دارای اعراب است بخواند و معنی آنها را بفهمد و بعد به زبان خود برای معلم بیان نماید. اقلأً پنجاه کلمه صحیح هم در ازای کلمات غلط و عامیانه باید فرآگیرد.

دیکته - هفته‌ای دو ساعت، باید در عرض سال پنجاه دیکته از همان دروسی که شاگرد می‌خواند گفته شود و مخصوصاً باید کلماتی را دیکته داد که غالب استعمال می‌شود. اگر این ترتیب مراعات شود اطلاع شاگرد زیاد می‌شود و در واقع دیکته برای شاگرد درس می‌شود که از مواد و اصطلاحات معموله جغرافی اخلاق و غیره بحث می‌کند. دیکته‌ها را به این ترتیب بدهید: (۱) کلماتی که مصدر به «ل» و با «الف و لام» تعریف ترکیب یافته مثل النجم، اللین، التکلیف و غیره (۲) کلماتی که دارای حرف تعریف و مسبوق به ب، ق، ک، ف، و هستند مثل بالقلم، فی القلم، کالقلم، والقلم. (۳) کلماتی که دارای حرف تعریف و مسبوق به یکی از حروف جاره هستند (۴) کلمات منتهی به الف مقصوره مثل مصطفی مرتضی (۵) کلماتی که با یک حرف بیش از آن حرفی که به آنها نوشته می‌شوند تلفظ می‌شوند چون لکن، ذلک، هذا.

دروس حفظی - هفته‌ای یک ساعت، ترتیب این درس مثل سال قبل است به جز این که به جای پنج قطعه نظم و نثر، هفت قطعه از هر کدام باید در این سال حفظ کنند. صرف و نحو (گرامر) هفته‌ای دو ساعت، در این سال باید فقط به بعضی مواد علمی

اکتفا کرد و از ذکر اصطلاحات و تعریفهای گرامری صرف‌نظر کرد و نیز در این سال باید مشقهای کتبی شروع گردد. اول دوره دروس سال گذشته نصب و رفع و جزم فعل، بعد از آن - لَن - اِن، لَمْ - رفع و نصب و جرّ اسماء، ذکر بعضی از حروف جاره. انشاء شفاهی هفته‌ای یک ساعت، در این درس معلم باید راجع به مشاهدات یومیّه شاگردان صحبت کند و جهد و جهد کند قوه مشاهده اطفال را ترقی دهد و آنها را عادت دهد که افکار خویش را به طور صحیح بیان کنند. اقلّاً راجع به پانزده مطلب در عرض سال باید صحبت شود.

سال اول ابتدایی

خواندن و صحبت کردن هفته‌ای سه ساعت، در این سال شاگردان اقلّاً باید پنجاه صفحه از کتابی که مختص این کلاس است بخوانند و معنی آن را درست فهمیده و مطلب آن را به زبان خود بیان کند و اقلّاً صد کلمه صحیح در ازای کلمات عامیانه یاد گیرند. در ضمن خواندن معلم باید غلط کلاس را تصحیح کند ولی در این کلاس صحبت از صرف و نحو نباید بشود. [۳۴۵۳۸-ق]

دیکته هفته‌ای دو ساعت، دیکته را تماماً شاگرد باید در کتابچه خود بنویسد. البته دیکته‌ها در این سال باید قدری مشکل‌تر از آنهایی که در سال گذشته داده شده باشند، و در عرض سال اقلّاً باید ۲۵ دیکته داده شود.

دروس حفظی، این ماده مانند سال قبل باید شامل هفت قطعه نظم و هفت قطعه نثر باشد. قطعات مزبور را شاگرد باید در کتابچه خود نوشته و معلم آنها را تصحیح کند.

صرف و نحو (گرامر) هفته‌ای دو ساعت، اقسام کلمه، اسم و فعل و حرف، فعل ماضی، مضارع، امر، ترکیب کلام معرب و مبنی، رفع و نصب و جزم، فعل و فاعل و نایب فاعل، مبتدا و خبر، افعال ناقصه، حروف مشبّهة بالفعل، جاز و مجرور، صفت تأنیث و تذکیر، اعراب کلمات مسبوق به ف، و، حروف عطف، در این سال تمرینات شفاهی زیاد لازم است. خوب است در آخر هر جمله که شاگرد خواند و فهمید، معلم علت اعراب بعضی از کلمات را بپرسد و گاهی شفاهاً آنها را امتحان کند و در اواخر سال امتحانات کتبی باید از شاگرد انتظار داشت و بعضی جمل ساده را هم باید ترکیب کند.

انشاء هفته‌ای یک ساعت، انشاء این سال مثل سال گذشته با شفاهی شروع می‌شود و قدری مشکل‌تر از سال قبل باید باشند. در اواخر سال البته مشقهای کتبی از شاگرد انتظار می‌رود.

سال دوم ابتدایی

خواندن از روی کتاب هفته‌ای سه ساعت، در این سال باید شاگرد اقلأ شصت صفحه از کتاب را با معنی بخواند و بفهمد.

املاء و دیکته - هفته‌ای یک ساعت، ترتیب دیکته مثل سال قبل است و مخصوصاً کلمات منتهی به الف مقصوره و الفاظ مثل عَمَّا و مِمَّا و غیره را باید زیاد بنویسند. درس حفظی - هفته‌ای یک ساعت، از هر کدام نظم و نثر هفت قطعه ولی باید قطعات مشکل‌تر از قطعات سال قبل باشد. انشاء (کمپزیسیون) (هفته‌ای یک ساعت، شفاهی و کتبی مثل سال قبل. عدۀ تمرینات اقلأ باید بیست فقره بشود. صرف و نحو (گرامر) هفته‌ای دو ساعت، کلمه - اسم و فعل و حرف - امثله هر یک، کلام، ترکیب جمل، منصرف و غیرمنصرف، اعراب کلمات برحسب عوامل، اعراب مختصه فعل و اسم مرفوعات (در اسماء) فاعل و نایب فاعل مبتداء و خبر، منصوبات (در اسماء) مفاعیل خمس: مفعول به، مفعول مطلق، مفعول معه، مفعول له، مفعول فیه، مستثنی با «الا» و خبر «کان» و اسم «ان» مجرورات (در اسماء) مضاف‌الیه، جار و مجرور. [۳۴۵۳۹ - ق]

عطف، عطف نسق، عطف بیان، صفت، حال، تأکید، تمیز، تأنیث و تذکیر، ترکیب مفردات تشبیه و جمع.

سال سوم ابتدایی

خواندن از روی کتاب هفته‌ای دو ساعت، هفتاد صفحه از کتاب باید خوانده شود. درس حفظی هفته‌ای یک ساعت، ده قطعه از اشعار و هشت قطعه نظم باید از حفظ شود.

املاء (دیکته) هفته‌ای یک ساعت، مثل سال دوم جز این که دیکته‌ها باید قدری مشکل‌تر باشد.

انشاء هفته‌ای یک ساعت، قصص و حکایات، کاغذنویسی راجع به مطالب آسان. اقلأ پانزده کمپزیسیون کتبی لازم است.

صرف و نحو (گرامر) هفته‌ای یک ساعت، تعریف کلمه، اسم و فعل و حرف، فعل ماضی، مضارع، امر، افعال تام و ناقص، اسم مفرد و تشبیه و جمع، تأنیث و تذکیر، نکره و معرفه، منصرف و غیرمنصرف، شرایطی که اسم تنوین قبول نمی‌کند.

مرفوعات (در اسماء) فاعل و نایب فاعل، مبتداء و خبر، خبر حروف مشبّه بالفعل. منصوبات (در اسماء) مفاعیل خمس، خبر افعال ناقصه، اسم حروف مشبّه بالفعل. مجرورات (در اسماء) مضاف‌الیه، مجرورات حروف چاره.

عطف بیان، صف، حال، تأکید، تمیز، ترکیب کلمات.

سال چهارم ابتدایی

خواندن کتاب هفته‌ای دو ساعت، هشتاد صفحه از کتاب باید خوانده شود (مثل سال قبل)

درس حفظی، هفته‌ای یک ساعت، دوازده قطعه شعر و ده قطعه نثر (مشکل‌تر از قطعات سال سوم)

املاء (دیکته)، هفته‌ای یک ساعت، مثل سال سوم قدری مشکل‌تر

انشاء، هفته‌ای یک ساعت: کاغذنویسی، خلاصه‌نویسی

صرف و نحو (گرامر) هفته‌ای یک ساعت: کلمه و کلام، تعریف و حالات کلمه،

صفات مشبّهة بالفعل

مصدر ثلاثی، مصدر و فعل ثلاثی مزید، لازم و متعدی، همزه وصل و قطع، فعل

ناقص و تام، افعال جامده، معلوم و مجهول، جامد و مشتق، نصب فعل، جزم فعل، جزم

در افعال معتل اللام، تأنیث و تذکیر، تشبیه و جمع، الف مقصوره و ممدوده، نکره و معرفه،

رفع و نصب و جر در اسماء، اسم و خبر «کان» و سایر افعال ناقصه، اسم و خبر حروف

مشبّهة بالفعل، مفاعیل خمس، مضاف‌الیه، مجرور، حروفات جاره، اسماء افعال، افعال

تعجب، افعال قلب، افعال مدح و ذم. [۳۴۵۴۰-ن]

مشق خط

وظیفه معلم است که در دوره مدرسه خط رقا و ثلث و نسخ را به شاگردان بیاموزد

مخصوصاً برای تحصیل خوشنویسی جد و جهد وافی لازم است. در سال اول مقدماتی

هفته‌ای چهار ساعت، سال دویم مقدماتی سه ساعت، سال اول و دویم ابتدایی هر کدام

دو ساعت و دو سال آخر، هر هفته یک ساعت باید به مشق خط پرداخت.

حساب

اخطار به معلم:

حساب را به شاگرد از خارج نیاموزید و به وسیله اشیاء محسوس از قبیل کبریت،

باقلا و غیره شماره را به شاگردان یاد دهید. یا این که شکل همین اشیاء مذکوره را روی

تخته کشیده و اعداد را برای شاگرد وجود خارجی بخشید. برای اعداد بالاتر از عشرات،

اشیاء را ده ده جدا گذاشته و به شاگردان بیاموزید. تمام چهار عمل اصلی را به همین

وسایل فوق تعلیم دهید. برای فهماندن کسور متعارفی خوب است خطی روی تخته کشیده و آن را به قسمتهای مساوی تقسیم کنید. سپس $\frac{1}{3}$ ، $\frac{3}{4}$ ، و غیره را به همین ترتیب به شاگرد بفهمانید. مخصوصاً اهمیت به خوب نوشتن اعداد و ترتیب و پاکیزگی بدهید. سال اول مقدماتی: هفته‌ای پنج ساعت: خواندن و نوشتن و شمردن اعداد به وسیلهٔ اشیاء محسوس تا عدد یک هزار، جمع و تفریق (اول به وسیلهٔ اشیاء محسوس مثل باقلا، کبریت و غیره و بعد از خارج) ۲- جمع و تفریق کتبی تا عدد هزار در این اعمال اولیه وقت و سرعت عمل را منظور دارید. کسرهای ساده مثل ربع، نصف و ثلث ضرب و تقسیم مقدماتی

سال دوم مقدماتی هفته‌ای پنج ساعت

جمع و تفریق اعداد زائد بر هزار، حفظ جدول ضرب تا 12×12 ، اعمال فکری، تقسیم تا عدد ۱۲، واحد پول‌های جاریه مملکت و اجزاء و اضعاف آن، معاملات جزئی با پول، کسر

سال اول ابتدایی هفته‌ای چهار ساعت

دورهٔ دروس سالهای قبل، ضرب و تقسیم اعداد زیاده از دوازده به بالا، اوزان و مقیاس‌های طول ذراع، کیلومتر، مقیاس اوقات، ثانیه و دقیقه ساعت، مسایل، صورت و مخرج کسر [۳۴۵۴۱-ق]

سال دوم ابتدایی هفته‌ای پنج ساعت

کسر متعارفی و اعشاری، حفظ کردن اوزان و مقیاس‌ها، معاملات و حساب مخارج یومیه، مسائل در خصوص ذرع کردن پارچه، مسائل در ضرب و تقسیم کسر، مخرج مشترک، اختصار کسور

سال سوم ابتدایی هفته‌ای پنج ساعت

بزرگترین مقسوم علیه مشترک، کوچکترین مضرب مشترک، تحویل کسر متعارفی به اعشاری و بالعکس، تحویل اوزان و مقیاس‌های متداولهٔ مملکت به کیلو و متر، مسایل در کسر متعارفی و اعشاری

سال چهارم ابتدایی هفته‌ای چهار ساعت

دورهٔ دروس قبل، تحویل به واحد، نسبت و تناسب، ضرر و منفعت، مباحثهٔ مفرد: سرمایه، مدت، نرخ، نفع، مسایل ذرع کردن زمین و جدار

جغرافی

درین کلاس نقشه‌های دیواری و ظرفی پر از رمل همیشه باید حاضر باشد و قبل از شروع به درس سزاوار است معلم خلاصه‌ای از تاریخ مملکتی را که در جغرافی موضوع بحث است بیان کند. در سال اول و دویم شاگرد باید گاهی نقشه‌های تقریبی با مداد رسم کند. شاگرد را بفرستید پای نقشه و از او بخواهید آنچه را در نقشه می‌بیند با ذکر علت بیان نماید. مثلاً در روی نقشهٔ ایران بوشهر را می‌بیند. از او بپرسید بوشهر چی است؟ بعد از آن که گفت بندر است، چرا بندر است؟ به جهت اینکه در ساحل دریاست. آن وقت نتیجهٔ کلی بگیرید و به طفل بیاموزید که پس هر شهری که در ساحل دریا است بندر است. کوه و دماغه و درّه و سایر اصطلاحات را به وسیلهٔ همان ظرف رمل برای طفل مجسم کنید.

پروگرام

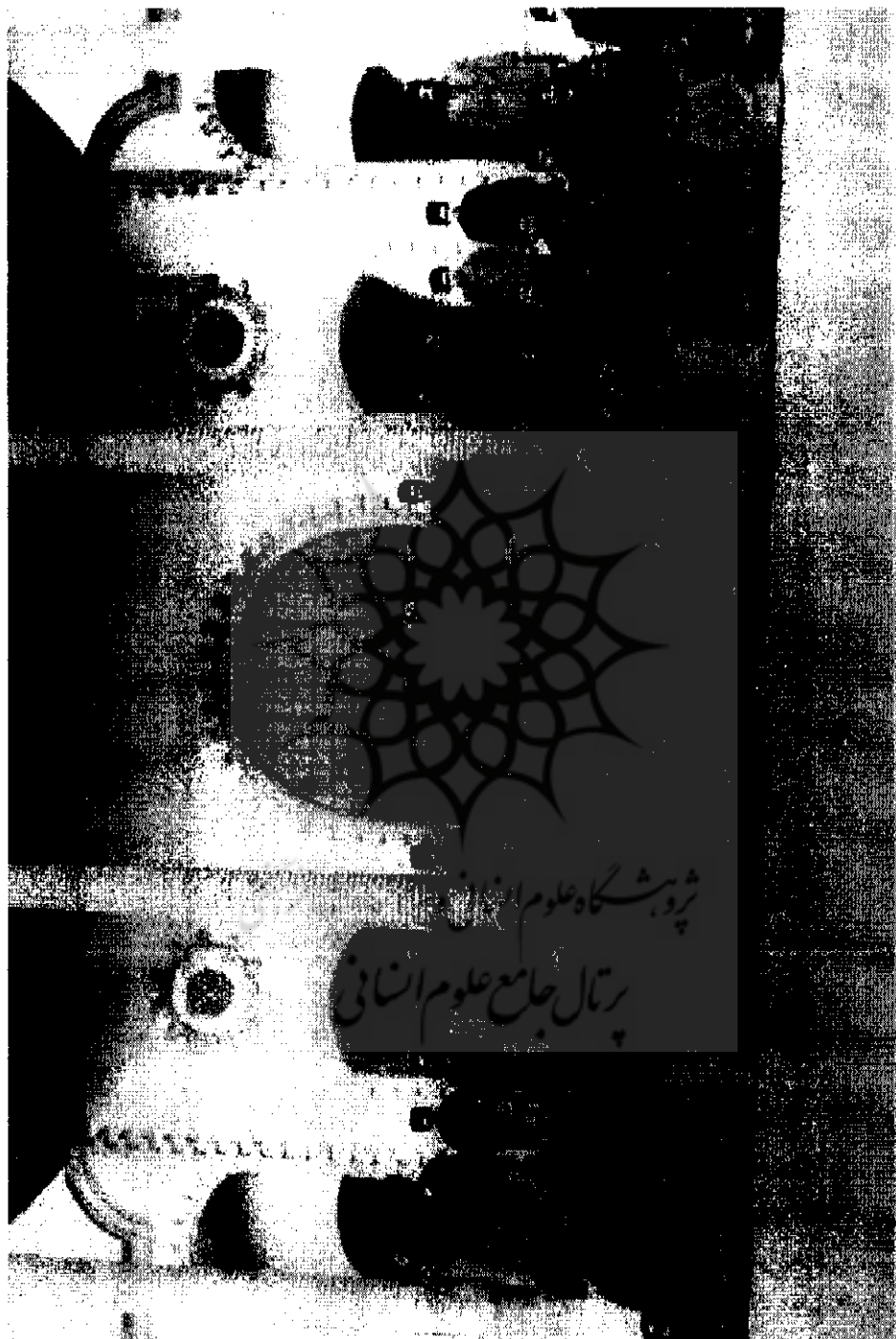
سال اول مقدماتی - هفته‌ای دو ساعت - اصطلاحات سادهٔ جغرافیایی از قبیل رودخانه، پل، جاده، جزیره، صحرا، شهر، قصبه، قریه (روی تخته شکل اینها را بکشید و با رمل برای شاگرد مجسم کنید)

حیوانات و نباتات محلی، رودخانه، شعب آن، سرچشمه و مصب، تشکیل و علت آن، فوائد جاده، بارش و غیره، شمس و قمر، شکل زمین، طلوع و غروب، افق، شب، روز، فصول [۱] ریه

سال دویم مقدماتی هفته‌ای دو ساعت: (۱) حرکت وضعی و انتقالی زمین، سبب تغییر فصول، خط استوا، دو قطب، ترکیب شیمیایی ارض، خشکی و دریا، اشکال مختلفه خشکی، زمین مسطح، کوه، دره، جنگل، زمین قابل کشت و زرع، قفر [= بیابان] اقسام مختلفه آبها: دریا، دریاچه، مصب، سرچشمه، اثرات آب و هوا نسبت به زندگی سکنه، آب و هوای عراق (ایران)، قطعات بزرگ دنیا، اقیانوس‌ها: اشیایی که در مغازه‌های محلی یافت می‌شود و منشاء آنها، کارخانجات محلی، تفسیر اصطلاحات جغرافیایی [۳۴۵۴۲-ق]

سال اول ابتدایی هفته‌ای دو ساعت: مراجعه دروس سال قبل، موقعیت و اسامی قطعات پنجگانه و اقیانوس‌ها، وضعیات طبیعی، سکنهٔ عمده و لسان اقوامی که در آن

میرزا یوسف خان ریشار مؤدب الملک در بیان شاگردان مدرسه خود | ۱۹۵۸-۱۱

قطعات هستند، موقعیت و حدود ایران، رودهای عمده، دریاچه‌ها
سال دوم ابتدایی هفته‌ای دو ساعت: جغرافیای ایران، دریا و خشکی، جاده‌ها،
راه‌آهن، سکنه ایران، ممالک مجاوره ایران، عراق عرب، هندوستان، افغانستان، قفقازیه
شهرهای عمده و قصبات ایران، محصول عمده ایران و ممالک مجاور. در همه این
دروس نقشه را به کار برید.

سال سوم ابتدایی هفته‌ای دو ساعت: مساحت ارض، نژادهای مختلفه، جغرافیای
طبیعی و اقتصادی ایران و ممالک عمده اروپا.

سال چهارم ابتدایی هفته‌ای دو ساعت: مراجعه دروس گذشته جغرافیای طبیعی و
اقتصادی سایر قطعات ارض، دستگاه شمسی حرکت انتقالی زمین، فصول چهارگانه،
تغییر شکل ماه، کسوف و خسوف، هوا، باران، حرارت و برودت، میزان‌الحراره،
میزان‌الهوا، بادهایی که در ایران می‌وزد، آثار قدیمه ایران، معادن و طبقات تحت‌الارضی
مملکت، آبیاری، زراعت، نقشه برای مجسم کردن مطالب فوق لازم است.

تاریخ

اخطار

در درس تاریخ همیشه نقشه را حاضر داشته باشید. ارتباط تاریخ را با جغرافیای تعلیم
دهید و فلسفه تاریخ را به طفل بفهمانید و هر وقت میسر دارید با عکس و تصویر مطالب
تاریخی را بیاموزید. قصص تاریخی زیاد بگوئید، مخصوصاً راجع به اشخاص تاریخی
مثل رستم، داریوش، نادر.

سال دوم مقدماتی هفته‌ای یک ساعت: اهمیت رودخانه‌ها، سایر وسایل ارتباطیه،
قصه اشخاص بزرگ قبل از اسلام، حضرت ابراهیم، اموری [هامورابی]، سیروس،
[کورش] داریوش، ولادت حضرت رسول (ص)، قریش، مساعی خلفا، خالدبن ولید،
ترقی اعراب، بغداد در زمان عباسی، تنزل اعراب، فتوحات عثمانی.

سال اول ابتدایی: هفته‌ای دو ساعت: مبادی تاریخ عمومی، تمدن عراق، تمدن وادی
نیل، علت آن، اختراع کتابت، بابل و نینوا، زبان و طرز زندگی و صنایع عمده بابل و کلدیه و
آشور، اموری مقتن بزرگ، صفات آشوری‌ها، حضرت ابراهیم (ع)، حضرت موسی
(ع)، تشکیل امپراطوری ایران، سیروس [کورش]، داریوش، علت محفوظ ماندن طوایف
عرب از دستبرد فاتحین.

سال دوم ابتدایی هفته‌ای دو ساعت: وضع اروپا در پانصد سال قبل از میلاد مسیح،
طوایف جنگجو، یونانی‌ها، جنگ یونان و ایران، اسکندر و عظمت یونان، رومی‌ها،
ولادت مسیح، وضعیات هندوستان و شرق اقصی، تولد حضرت رسول (ص)، توسعه

اسلام در عراق، افریقا و اروپا. [۳۴۵۴۳-ق]

سال سوم ابتدایی هفته‌ای دو ساعت: مراجعه دروس گذشته، شرح احوال بنی‌امیه و بنی‌عباس، هارون‌الرشید و شرح عظمت بغداد، شرح احوال معاصرین هارون‌الرشید از قبیل شارلمان و آلفرد کبیر، شرح خصوصیات اعراب بادیه‌نشین، فنون و صنایع مختلفه مسلمین، شرح تشکیل یافتن ملل بزرگ اروپا، جنگهای انگلیس و فرانسه و اسپانیول.

سال چهارم ابتدایی هفته‌ای دو ساعت: مراجعه دروس گذشته، فتوحات مغولان در شرق بحر ایض: عراق عرب و مصر، اثرات سلطه مغول در خرابی فنون و صنایع، ذکر مجملی از ترقیات ملل مغرب، تصرف هندوستان، استعمار آمریکا قطع ید عثمانی از عراق، اثرات خوب راه آهن، تلگراف و غیره، وضعیت مناسب بصره برای بندرتجارتی شرق، آینده عراق از حیث فلاح، شرحی درخصوص این که عراق باز هم انبار غله دنیا شود.

رسم

غرض از تعلیم این عمل، زیاد کردن قوه دقت نظر و محکم ساختن رابطه بین قوه امره یعنی مغز و آلت عمل یعنی دست و انگشتان است. از این راه است که طفل یاد می‌گیرد افکار و تصورات خود را از قوه به فعل آورد. معلم راست که هر وقت قطعه گل سفید را در دست گرفته و از پای تخته می‌خواهد چیزی تعلیم کند، مراقبت و مواظبت را از کف نهد و آنچه را روی تخته می‌آورد نکاتی باشد که بیاناتش را تأیید نماید. هرگز شایسته نیست خطوط و قوس‌هایی که روی تخته کشیده می‌شود سرمشق برای شاگردان قرار گیرد. در کلاسهای مقدماتی مسوده داشتن جایز نیست.

سال اول ابتدایی هفته‌ای یک ساعت: در این سال، شاگرد باید خطوط مستقیم و منحنی و دوائر، اشیاء ساده طبیعی مانند شکل میوه‌جات، گیلان و کوزه و غیره روی خاک بکشد. در روی کاغذ شطرنجی با مداد و گاهی با مداد الوان روی کاغذ صاف ساده رسم کند. مخصوصاً اشیایی را رسم کند که طفل با آنها روزانه مواجه می‌شود و مسوده لازم ندارد. طرح و شکل‌های هندسی از قبیل مربع و مثلثات و ذوزنقه و غیره را نیز در این سال باید رسم کند.

پروگرام

سال اول ابتدایی هفته‌ای یک ساعت: عملیات این سال بعین مثل سال قبل است به استثناء این که باید مسائل قدری مشکل‌تر باشد.

سال سوم ابتدایی هفته‌ای یک ساعت: رسم اشیاء مشکل‌تر از سال قبل، از قبیل

شکل گل و بُته، کشتی، بندرگاه، پل، رودخانه و غیره و نیز در این سال باید از حفظ هم رسم کرد به این معنی که نقش اشیائی را که دیده‌اند و حالا در کلاس موجود نیست بکشند.

سال چهارم ابتدایی هفته‌ای یک ساعت: مسائل امسال باید مشکل‌تر و دقیق‌تر باشد مخصوصاً به از حفظ رسم کردن اهمیت باید داد. [۳۴۵۴۴-ق]

اعمال یدی^۶

نتیجه مترتبه از تعلیم اعمال یدی در مدارس ابتدایی همانا ترقی دادن قوه، دقت نظر، تربیت چشم و دست، پرورش مغز و ازدیاد دقیق بودن در عمل و منظم به پایان رساندن است. قبل از شروع به درس، معلم راست که تمام کلاس را مخاطب قرار داده و به‌طور وضوح اصل آن چیزی که باید ساخته شود یا ترتیب و طریقه‌ای که باید اتخاذ کرد و نتیجه حاصله از ساختن آن را از روی منطق بیان نماید و همیشه باید برای نمونه، آن شیء بخصوص یا شبیه آن را به شاگردان ارائه داد. معلم باید از کمک کردن به افراد کلاس احتراز نکند و هم خود را مصروف این کند که عملیات شاگردان را تحت نظر گرفته غلط‌های آنان را به آنها نشان دهد. سپس طریقه درست کردن اغلاط را هم بفهماند و شاگرد را به حال خود واگذارد که مطابق دستور معلم کار خود را تمام نماید. طول زمان برای ساختن یک چیز بخصوص باید معین باشد و به شاگرد نباید اجازه داد مدت طولانی وقت صرف ساختن آن چیز نماید. معلم باید ساعی باشد پیوسته مسایل جدیدی طرح کند که جالب توجه شاگردان باشد تا این که از روی شوق و ذوق به کار مشغول شوند. این نکته خیلی مهم است. زیرا که عظیم‌ترین عامل مؤثر در ترقی اطفال همان میل و رغبتی است که از آنها به منصفه شهود می‌رسد. نمونه‌هایی که به منزله سرمشق است باید درخور استعداد کلاس باشد و در صرف کردن مصالح از افراط و تفریط باید جلوگیری کرد. در کلاسهای بالا، اشیائی را که می‌سازند فقط از نقطه نظر هنر دستی نباید قضاوت کرد بلکه دقایق فعل، استعداد، قوه مبتکره طفل را نیز باید در نظر گرفت.

ساختن اشیاء از گِل رس، نظر به این که، دست یک قطعه گل رس را به هر شکلی می‌توان درآورد برای اعمال یدی بهترین مصالح است. پس هنگامی که با گل چیزی را می‌سازند جز انگشت دست هیچ اسبابی نباید مورد استعمال داشته باشد. در ساختن اشیاء برای این که نتیجه منظوره یعنی تربیت طفل به دست آید، هر درس را طوری

۶. امروز بدان «کاردستی» می‌گوییم.

ترتیب دهید که مشاهده کردن، تطبیق نمودن به خاطر آوردن یا متذکر شدن و بالاخره قیاس کردن و از نو ساختن را به شاگردان بیاموزد. سرمشق برای ساختن چیزی یا باید عین آن شیء را قرار داد یا این که نمونه ساخته آن را به کلاس ارائه دهید. هر چیزی که ساخته می‌شود، پس از تصحیح اغلاط، باید برای مطابقت کردن با اصل آن چیز را نگاه بدارند. عملیات شاگردان باید مرکب از گِل ساختن، ورز دادن، کنگره کنگره کردن با دست باشد و بعد اشیاء ذیل یا از قبیل آنها را بسازند مثل توپ‌بازی، تخم‌مرغ، پرتقال، سیب، خرما، هویج، شاخ و برگ، خوشه ارزن، دوات، چکمه، کتاب و غیره.

مرحله دوم ساختن همین قبیل اشیاء از حفظ است. در مرحله سوم باید تا کردن و قطع کردن کاغذ و مقوا را به شاگردان آموخت که از آنها از این قبیل اشیاء بسازند مثل قوطی، قاب عکس، جسم مکعب، منشور مربع، اسطوانه، لوله‌های کلفت، هرم، مخروط، کشتی، قایق، دولابچه، کتاب، اطاق و خانه. ضمناً ساختن گل سفید، صابون و چسب را به اطفال یاد دهید.

هندسه

در تدریس این ماده سعی کنید، در موقع تعلیم قضایا و حل مسایل، طریقه‌های عملی را بیاموزید و از همان ابتداء شاگردان را به ذرع کردن و اندازه گرفتن آشنا سازید. وادارید خود محصلین این عملیات را انجام دهند.

سال سوم ابتدایی هفته‌ای دو ساعت: تعریف اصطلاحات، اندازه گرفتن طول و عرض و ارتفاع اطاق درس و اشیایی که در آنجا یافت می‌شود. اندازه کردن خطوط مستقیم روی کاغذ به وسیله خطکش و حدس زدن اندازه آنها بدون استعمال خطکش. اقسام زوایا و تعیین تقریبی اندازه آنها. نشان دادن آنها از روی اشیایی که در اطاق درس یافت می‌شود. دایره، قطر، شعاع، محیط، رسم دایره با شعاع معین، نیم دایره، قوس، ترتیب رسم کردن مثلث، اقسام مثلث از حیث اضلاع و از حیث زوایای آن مجموع زوایای هر مثلث مربع و مربع مستطیل و ترتیب پیدا کردن مساحت آنها.

سال چهارم ابتدایی: هفته‌ای دو ساعت: مراجعه دروس گذشته، تصنیف زاویه با پرگار یا به وسیله تا کردن خطوط موازی و طریقه ثبوت آن، طریقه نصب عمود و خط مستقیم از نقطه معین ذوذنقه، ترتیب رسم آن مساحت مثلث، مساحت مکعب، اشکال پنج و شش و هشت ضلعی، پیدا کردن مرکز دایره نسبت قطر و محیط مساحت دایره، مسایل ساده از قبیل اندازه گرفتن ارتفاع درخت و غیره بیان آلت مهندسی و به کار زدن زنجیر مهندسی.

[۳۴۵۴۵-ق]

علم الاشیاء^۷

نظر به این که تدریس این ماده برای تربیت قوه نظر و فکر است، معلم راست که وادارد شاگرد با کمال دقت به اشیاء نگریسته و سپس آنچه را مشاهده کرده به ذکر دلایل بیان نماید. مخصوصاً سعی کنید متعلم به خودی خود به اشیاء نظر کند و نکات دقیقه آنها را ملتفت شود. مثلاً پس از ملاحظه یک بز و یک میش یا قاز و مرغابی باید شاگرد، در پیش خود آنها را سنجیده مابه‌الافتراق و مابه‌الأشترک آنها را درک نماید. راجع به هر چیزی بحث می‌شود، معلم باید، برای سرمشق، آن را بدست گرفته به شاگردان ارائه دهد، مثلاً اگر موضوع درس ذغال سنگ است البته باید قطعه‌ای از آن حاضر باشد. در صورتی که عین اشیاء میسر نباشد، عکس آنها را ارائه دهد. غرض این است که به هر وسیله باشد سعی کند شاگرد از مشاهده اشیاپی که او را احاطه کرده از قبیل درخت، سبزه، مگس، پشه و اطلاع به احوال آنها استفاده نماید. باید این اطلاعات تحقیقی باشد زیرا که پایه استواری برای تحصیلات آینده متعلم خواهد بود. آموختن مطالب راجع به حفظ‌الصحه بغایت مهم است، چون مطالبی است که پیوسته به کار می‌آید و از این روی صحت و تندرستی متعلم تأمین می‌گردد و در نظافت و پاکیزگی خویش می‌کوشد. مثلاً اگر طفلی بداند شستن بدن را چه ضرورتی اقتضاء می‌کند البته بیشتر و زودتر مبادرت به استحمام می‌کند.

سال اول مقدماتی هفته‌ای دو ساعت: حیوانات بومی و فواید آنها، اسب، گاو، گوسفند، شتر، گاو میش، سگ، گربه، خرگوش و غیره. مهربانی به حیوانات، حیوانات سایره از قبیل فیل، کرگدن، زرافه، شیر، ببر، پلنگ و غیره - اطاق درس و محتویات آن از قبیل میز و صندلی و غیره. حفظ‌الصحه، اعضای بدن، سرو گردن، دست و پا، حواس ظاهره، چشم، گوش، بینی و غیره، پاکیزگی بدن، لباس و موادی که از آن ساخته شده: تمیزی لباس، غذا، اقسام غذا و تفاوت آنها از حیث تغذیه، مضغ و هضم، اهمیت پاکیزگی آب، بیان این که احتیاج بدن انسان نه فقط به اکل و شرب است بلکه هوا و نور هم لازم است.

سال دوم مقدماتی: هفته‌ای دو ساعت: حشرات و هوام متداوله: (۱) مگس، پشه، پشه خاکی، مضرات آنها و جهت این که باید آنها را معدوم کرد. طیور اهلی از قبیل مرغ و خروس، قاز و مرغابی و غیره، مرغهای شکاری: قوش، شاهین، کرکس، سایر مرغها: بلبل، کاکلی، طُرقه، پرستو، درختها، درخت خرما و فواید آن، اشیاء متداوله از قبیل

مکان و خانه کشتی و پل راه آهن و جاده و غیره، حفظ الصحه عظام^۱ و عضلات بدن، اهمیت شست و شوی بدن، احتیاج بدن به خواب، توجه کردن از چشم، گوش و دندان و موها.

سال اول ابتدایی هفته‌ای یک ساعت: درختهای معمولی، گلهای، سبزیجات، نباتات غذایی از قبیل نی شکر، چای و قهوه، اشیاء متداوله، دوچرخه، اتومبیل، قایق و غیره. حفظ الصحه، لزوم مراعات نظافت و طبخ غذا، تهویه اطاقها و مساکن و ضرورت هوای تازه، ورزش بدن و فوائد مترتبه بر آن، علت خستگی مغز یا بدن.

سال دوم ابتدایی هفته‌ای یک ساعت: آبیاری اراضی و طرق متداوله آن، محصولات تغذیه‌کننده از قبیل جو، گندم، ارزن، ذرت، برنج و غیره، معادن: ذغال سنگ، نمک، آهن، مس، نفت و غیره و کیفیت استخراج آنها، حفظ الصحه دوران خون، قلب، رگ، شریان و وظیفه ششها یا ریتین، شرح امراض معمولی، مبادی علوم حفظ الصحه عمومی، دوره درسهای گذشته.

سال سوم ابتدایی هفته‌ای یک ساعت: مصالح بنا از قبیل آجر، چوب، گچ و سنگ و غیره، و اقسام عمارتها، ترتیب لوله‌کشی برای آب و سیم‌کشی برای چراغ گاز یا چراغ برق، لزوم بنای خانه به طوری که در زمستان گرم و در تابستان خنک باشد. مقایسه چوب و سنگ برای عمارت، وضع عمارتهای خارجه، شیروانی و سر ساختن بامهای سراسیب در ممالک مرطوبی مثل رشت و غیره.

هوا و احتیاج انسان و حیوان و نبات بدان - باد و به کار انداختن آن در کشتی رانی و آسیای بادی، کارخانجات پنبه بافی، پشم بافی، کارخانه چراغ برق و غیره، اختراعات جدید، ماشین بخار، طیاره، کشتی رانی، تلگراف و تلفن، کشتی های جدید، کشتی جنگی، تحت البحری و کشتی باری و غیره. مسایل علوم، کاغذ شطرنجی و رسم اشکال هندسی برای بدست آوردن (صورت؟) منظم و غیرمنظم به وسیله کاغذ شطرنجی. [۳۴۵۴۶-ق]

سال چهارم ابتدایی هفته‌ای یک ساعت: هوای محیط ابر، باد و باران و برف و تگرگ، طوفان، رعد و برق، قوس و قزح و غیره. پولهای رایج و ترتیب سکه کردن آن، اسکناس، بانکهای مختلف، مسکوکات سایر ملل، اختراعات جدید، عکس متحرک، گرامافون، تلگراف بی سیم، چراغ برق، روزنامه و کتاب و ماشین چاپ، طریقه به دست آوردن و اندازه گرفتن فضا، مساحی، یافتن حجم استوانه، مکعب و غیره. به دست آوردن حجم

جسمی به وسیله در آب فرو بردن، امتحانات وارده راجع به فشار هوا، زنگ زدن و علت آن.

ترجمه

دو غرض در تدریس این ماده منظور نظر است: اول طرز جمله سازی آن لسان خارجه ای که تدریس می شود - فرض کنید آن لسان فرانسه است - و نشان دادن جاهایی که جمله فارسی با فرانسه مغایرت دارد. بنابراین باید در ذکر اصطلاحات و بیان مغایرت آنها با ترجمه تحت اللفظی مواظبت نمود. دویم یاد دادن فرانسه به طوری که یک نفر فرانسوی می نویسد یا صحبت کند. برای نیل به این مقصود باید فرانسه را به طوری آموخت که اصطلاحاً صحیح و متداول باشد نه به طوری که از روی اصول مدونه صرف متناسب باشد. و نحوی صحیح باشد ولی مورد استعمال نداشته باشد. دوره درس این ماده باید... مسائل شفاهی و کتبی ترجمه از فرانسه به فارسی و بالعکس و صورتی از فرازاها و اصطلاحات متداوله یومیه که محصلین باید در خانه جزو تکالیف از حفظ نمایند.

سال سوم هفته ای یک ساعت: شفاهی، ترجمه جمل ساده از کتب درسی، ترجمه جمله هایی که معلم قبل از وقت حاضر نموده و مناسب استعداد محصلین باشد. بهتر این است قسمت عمده ترجمه از فرانسه به فارسی باشد. ترجمه کتبی باید چند هفته پس از شروع به ترجمه شفاهی باشد.

سال چهارم هفته ای دو ساعت: شفاهی، ترجمه جمل کتاب درسی از فرانسه به عربی و عربی به فرانسه، ترکیب جمله در هر دو زبان و مقایسه آنها، یاد گرفتن اصطلاحات، ترجمه بعضی قطعه های کوچک و کاغذهای دوستانه، ترجمه بعضی جمله هایی که به نظر معلم برای مکالمات روزانه محصل در کار است. در این سال برخلاف سال قبل، قسمت عمده ترجمه باید از فارسی به فرانسه باشد. مسائل کتبی مثل شفاهی است. در اواخر سال باید شاگرد ترجمه کردن کاغذهای رسمی را مشق نماید.

زبان انگلیسی

اقلاً تا مدت دو ماه این ماده را یعنی که لسان خارجی را - زبانی تعلیم کرد و به وسیله اشیایی که در اطاق درس یا خارج شاگرد را احاطه کرده زبان را تعلیم کرد. در صورتی که چیزی را می خواهید به طفلی یاد دهید و عین آن موجود نیست، عکس آن را نشان بدهید یا صورت آن را روی تخته سیاه بکشید و با حرکات و سکانات خودتان یا حرکات طفل،

زبان را بیاموزید. مثلاً وادارید یک نفر از شاگردان بیاید جلوی صندلی بنشیند و بعد از دیگران بپرسید آن شاگرد چه کرد؟ بهترین طریقهٔ آموختن زبان به وسیلهٔ سوال و جواب است. ولی باید مواظب باشید شاگرد جواب خود را در طی یک جمله تمامی بیان کند. مثلاً چاقو را در دست گرفته و از شاگرد بپرسید در دست من چی است؟ او باید بگوید در دست شما چاقو است نه این که فقط بگوید چاقو. گاهی هم طوری جملهٔ سوال خودتان را ترتیب دهید که شاگرد نتواند عین کلمات شما را در جمله‌ای که جواب می‌گوید بیاورد. مثلاً می‌پرسد برادر تو چکاره است؟ شاگرد جواب می‌گوید «او مسئله‌گو است». در اطاق درس هر قدر میسر باشد معلم باید انگلیسی حرف بزند و جز در مواردی که ملتفت شود شاگردان معنی کلمه یا جمله را نفهمیده‌اند به فارسی تکلم نکند. معذک گاهی می‌شود برای فهماندن معنی یک کلمه باید ده، پانزده جمله انگلیسی گفت و حال آن که اگر معنی کلمه را به فارسی بگوید فوراً شاگردان درک خواهند کرد در چنین مواقع البته باید به فارسی به متعلم مطلب گفته شود.

در صحت گرامر و تلفظ کلمات باید اصرار کرد و هر شاگرد باید آن قدر یک کلمه یا جمله را بگوید که به درستی بتواند بگوید و به صحیح گفتن عادت کند. در درسهایی که از روی کتاب می‌خوانند کلمات و جمل نباید به آواز گفته شود و تند تند هم نگویند بلکه آن کلمه را بلندتر بگویند که در جمله مهم است و تأکید لازم دارد. قواعد صرف و نحوی را در طی سایر دروس تعلیم دهند. هیچ لازم نیست گرامر را متفرداً بیاموزید مخصوصاً اصطلاحات گرامر را کمتر بکار برید. قطعات حفظی اگر طوطی‌واری باشد ابداً مثر ثمری نیست بلکه باید طوری خوانده شود که، به وسیله تغییر صوت، تصوّر شود گوینده از خود انشاء کرده. مشقهای املانی یا دیکته باید از روی دقت تصحیح شود ولی الفاظ غلط را فقط معلم نشان کند و خود شاگرد صحیح‌تر بنویسد. کمپزیسیون یا انشاء را تشویق کنید. سعی کنید راجع به مطالبی انشاء بنویسند که خود شاگردان دوست دارند.

[۳۴۵۴۷-ق]

پروگرام

سال اول هفته‌ای شش ساعت: خواندن کتاب و مکالمه: اسامی اشیاء معمولی اعداد. اجزاء ساعت و اشیاء، جمع کلمات، حرف‌های تعریف، کلماتی که مبین معانی است (در طی جمل ساده ذکر شود) خواندن از روی تخته و بعد از روی کتاب. سوال و جوابهای مختصر.

در سالهای بعد اساس همین است و باید اصولی را که در فوق ذکر شده مراعات نمایند.

خط انگلیسی

معلمین باید در آموختن این ماده‌ها هم مثل سایر مواد دقت کنند و در طرز نشستن و قلم دست گرفتن شاگرد مواظب و مراقب باشند ... روی تخته سیاه نوشته و سرمشق را هم روی همان باید نوشت. در سال‌های ابتدایی هفته‌ای یک یا دو ساعت برای مشق کافی است.

ورزش بدنی

در تمام سال‌های مقدماتی و ابتدایی ورزش باید جزء پروگرام باشد و قبل از هر چیز مشاق باید فواید نیک ورزش را از قبیل نمو اعضا و سطر^۹ ساختن عضلات و غیره را برای شاگردان شرح دهد و مخصوصاً جد و جهد کند که از روی میل قلبی شاگردان به ورزش مبادرت جویند.

طهران

جوزا قوی نیل سنه ۱۲۹۸

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۹. عضلات سطر یعنی ماهیچه‌های کلفت (نیرومند).